

MIRZA SALIMBEK ASARLARIDA TEMURIYLAR DAVRI TARIXI

Qurbonov Murodjon Dehqonboy o'g'li

Navoiy davlat pedagogika instituti, 3-bosqich tayanch doktorant

qurbonovmurod1995@gmail.com +998934752787

ORCID ID 0009-0000-2561-0815

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15039193>

Annotatsiya

Ushbu asarda Mirza Salimbekning "Tarixi Salimiy" va "Tavorixi muttaqadimin va muttaxirin" asarlarida keltirilgan Amir Temur va temuriylar davri haqidagi ma'lumotlar tahlil qilinadi. Asarda Amir Temurning kelib chiqishi, yoshligi, harbiy yurishlari va davlat boshqaruvi haqidagi muhim tarixiy ma'lumotlar o'rin olgan. Temuriy hukdorlarning faoliyati qisqacha yoritilgan. Ushbu tadqiqot Mirza Salimbekning tarixiy voqealarga bo'lgan yondashuvi va ularning ishonchliligini baholashga qaratilgan.

Аннотация

В данном произведении анализируются сведения об Амине Тимуре и эпохе тимуридов, представленные в трудах Мирзы Салимбека *"Тарихи Салимий"* и *"Таворихи муттакадимин ва муттаахирин"*. Рассматриваются происхождение Амира Тимура, его юность, военные походы и государственное управление. Кратко освещена деятельность тимуридских правителей. Это исследование направлено на изучение исторического подхода Мирзы Салимбека и оценку достоверности изложенных им событий.

Abstract

This work analyzes the information about Amir Timur and the Timurid era as presented in Mirza Salimbek's works *"Tarixi Salimiy"* and *"Tavorikhi muttaqadimin va muttaaxirin"*. It examines Timur's origins, early life, military campaigns, and governance. The activities of Timurid rulers are briefly highlighted. The study focuses on Mirza Salimbek's historical approach and assesses the reliability of the events he described.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Movarounnahr, Shahrisabz, Chig'atoy ulusi, Amir Husayn, Ulug'bek Mirzo, Shohrux Mirzo, Samarqand, Astronomiya, Taxt talashuv.

Ключевые слова: Амир Темур, Мавераннахр, Шахрисабз, Чагатайский улус, Амир Хусейн, Улугбек Мирзо, Шахрух Мирзо, Самарканд, Астрономия, Борьба за трон.

Amir Temur, Movarounnahr, Shahrisabz, Chagatai Ulus, Amir Husayn, Ulugh Beg Mirzo, Shah Rukh Mirzo, Samarkand, Astronomy, Struggle for the throne.

KIRISH (INTRODUCTION)

Mirza Salimbek ibn Muhammad Rahim (1850—1930) — Buxoro amirligi va Buxoro respublikasida yashagan tarixchi, shoir, davlat arbobi, diplomat. Mirza Salimbek Buxoro amirligining ko'pgina tumanlari va bekliklari hokimi bo'lgan, amirlarning diplomatik missiyalarini bajargan, inglizlar bilan muzokaralarda ham qatnashgan. RSFSR qo'shinlarining 1920-yilgi Buxoro operatsiyasidan so'ng hibsga olinib, bir yildan so'ng ozodlikka chiqdi, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi qoshida ma'mur bo'lib ishladi, tarixiy tadqiqotlarda qatnashdi, eski kitoblar kutubxonasiga rahbarlik qildi. Mirza Salimbek o'z xotiralarida Buxoro amirligi tarixi, bekliklardagi ahvol, hududlarning tarixiy geografiyasi shuningdek, Buxoro amirligida jadidlar faoliyatini tasvirlaydi [Бухорий А.Р. Рахимов К. Мирзо Салимбек колдирган мерос // Мозийдан садо, 2006. № 1.].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

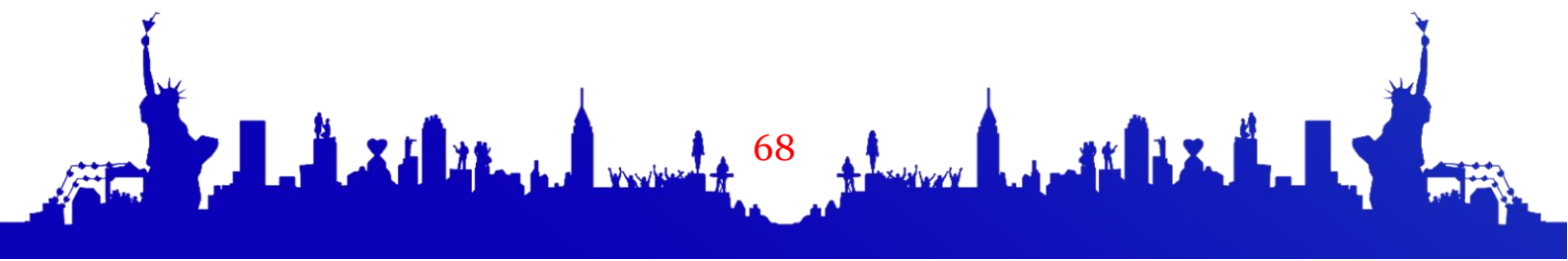
Mirza Salimbekning ilmiy faoliyati, tarixiylik, ijtimoiy-madaniy qarashlari, uning ijodida tarixiy voqealar, xususan Buxoro amirligi tarixi ham alohida o'rinni egallaydi. Bu mavzu doirasi keng va dolzarb bo'lib kelganligi uchun qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mavzuga doir adabiyotlarni quyidagi guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin:

1. Sovet davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar;
2. Mustaqillik yillarida yurtimizda nashr qilingan ishlar;
3. Xorijda yaratilgan tadqiqotlar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mirza Salimbek o'zining "Tarixi Salimiy" asarida Amir Temurni Qarocho Nuyon avlodidan bo'lib, uning beshinchi avlodidan deb yozadi. Amir Temurning ota-bobolari rasmiy podshohlikka ega bo'lmagan bo'lsa-da, davlat ishlarini boshqarishda muhim rol o'ynagan. Uning otasi Amir Tarag'ay edi. Amir Tarag'ay solih, yaxshi xulqli inson bo'lib, Shayx Shamsiddin Kulol bilan yaqin aloqada edi. Farzandi Temurni Shayxning tarbiyasiga topshirgan va u Temurning kelajakda ulug' hukmdor bo'lishini bashorat qilgan.

Amir Temur 736 hijriy (milodiy 1336-yil) Sha'bon oyining 22-kuni, seshanba oqshomida Kesh shahrida (hozirgi Shahrisabz) tug'ilgan. Uning tug'ilishi davrida Movarounnahrda hukmdorlik Tarmashirinxonning qo'lida edi. Tarmashirinxon Chig'atoyxon avlodidan edi.

Chig'atoyxonning vafotidan so'ng 96 yil o'tgan bo'lsa-da, Movarounnahrda uning avlodi bo'lmish Bo'zanjir hukmronlik qilgan. Eronda esa Sulton Abu Said ibn Xudobandadan so'ng siyosiy tartibsizliklar yuzaga kelgan edi.

Amir Qozoqon Tarmashirinxonning o'g'li Amir G'ozonga qarshi chiqib, uni mag'lubiyatga uchratib o'ldiradi va taxtga o'zi o'tiradi. Amir Qozoqonning ikki o'g'li bo'lgan: Amir Mansuriy va Amir Abdulloh. Amir Mansuriy Balx, Qunduz va Badaxshonni boshqarishga yuborilgan bo'lsa, Amir Abdulloh otasi bilan qolgan. Qozoqonning vafotidan keyin, uning o'rniga Amir Abdulloh taxtga o'tirib, boshqaruvni davom ettirgan.

Amir Mansuriy akasi Amir Abdullohga bo'ysunishni istamay, ular orasida nizolar va ziddiyatlar kuchaydi. Buxoro va Movarounnahrda tartibsizliklar avj oldi. Har bir sardor o'zicha hukmronlik qila boshladi. Bu vaqtda Amir Temur 25 yoshda edi. Amir Mansuriy Balxda vafot etdi va uning o'rniga o'g'li Amir Husayn taxtga o'tirdi. Amir Husayn kuchli va da'vogar hukmdor edi. Shu davrda Amir Temur Movarounnahrni bezobit holda ko'rib, mamlakatni tartibga solish fikriga tushdi. U harbiy mashqlar, ov va janglar bilan shug'ullandi. Amir Husaynning singlisiga uylanib, ular o'zaro ittifoq tuzdilar va mamlakatdagi qarshilanuvchilarni yo'q qildilar.

Amir Temur Buxoro va Samarqandda boshqaruvni qo'lga olib, Amir Husayn esa Balxda hukmronlik qildi. Mamlakatni dushmanlardan tozalash uchun Amir Temur ko'p urushlar qildi va ko'p mashaqqatlarni boshdan kechirdi. Uning o'z "Tuzuklar"ida bu haqida batafsil yozilgan.

Amir Husayn o'z so'zida turmadi va Amir Temurga qarshi fitna uyushtirdi, ammo bu fitna o'ziga qarshi ishladi. Amir Temur Amir Husaynni yo'q qildi va 772 hijriy yilda (1370-yil) Ramazon oyida Balxda toj kiyib, taxtga o'tirdi.

Amir Temurning zabt etishlari va hukmronligi

Amir Temur Buxoro, Samarqand, Turkiston, Xorazm, Xuroson, Iroq, Ozarbayjon, Fors, Mozandaron, Kirmon, Diyori Bakr, Xuziston, Misr, Shom, Rum va boshqa ko'plab hududlarni egalladi. U 36 yil davomida ushbu yerlarni boshqarib, tartib o'rnatdi.

U 808 hijriy (1405-yil) yilda Isfahonni bosib olib, o'sha yerda katta qirg'in uyushtirdi. Keyin Forsni zabt etdi va Oliy Muzaffar sulolasini o'ziga bo'ysundirdi. Daryo ortidagi Dashti Qipchoqqa yurish qilib, Toktamishxonni mag'lub qildi va undan qochishga majbur qildi.

791 hijriy yilda (1389-yil) Shoh Mansurni o'ldirib, Forsni zabt etdi va Oliy Muzaffar sulolasini tugatdi. 801 hijriy yilda (1398-yil) Hindistonni bosib oldi.

804 hijriy yilda (1402-yil) Rumga yurish qilib, Yildirim Boyazidni mag'lub qildi va uni asirga oldi.

Amir Temur Yildirim Boyazidni mag'lub etib, uni o'z qarorgohida saqlashni va Runing barcha hududlariga hokim qilishni rejalashtirdi. Ammo Yildirim Boyazid ziqqi nafas kasalligidan vafot etdi. Shundan so'ng, Amir Temur Ozarbayjonga qaytib, bir yil u yerda qoldi. Shu vaqt ichida Makkayu Madina va boshqa hududlarda xutba va tanga zarbi uning nomi bilan bezandi.

806 hijriy yil (1404-yil)ning Zul-qa'da oyida u Firozkuhni zabt etdi va Xurosonga yo'l oldi. U Nishopur orqali Movarounnahrqa qaytib keldi va Samarqandda qaror topdi. Shu yil mamlakatlarni zabt etishdan keyin, u Allohning ulug'ligini madh etish uchun katta bayram va to'y uyushtirdi.

Amir Temur 786 hijriy yilda (1384-yil) Kesh shahrida Oqsaroyni qurdi va keyinchalik Xitoyini zabt etish uchun yurishga chiqdi. U O'trorda to'xtadi. Ammo 808 hijriy yil (1405-yil)ning Sha'bon oyida, chorshanba kuni vafot etdi. O'tror va Samarqand o'rtasida 78 farsax (taxminan 370 km) masofa bor edi. Uning jasadini Samarqandga olib kelib, o'zi qurdirgan maqbaraga dafn etishdi.

She'r:

*Sulton Temur, shoh tengsiz edi,
Yetti yuz o'ttiz olti yil tug'ilgan edi.
Yetti yuz yetmish birda chiqdi sahnaga,
Sakkiz yuz sakkizda ketdi dunyodan._*

Amir Temurning to'rt o'g'li bor edi:

1. Jahongir Mirzo – Samarqandda 776 hijriy yilda (1374-yil) vafot etdi. Undan ikki o'g'il qoldi: Muhammad Sulton va Umar Sulton.

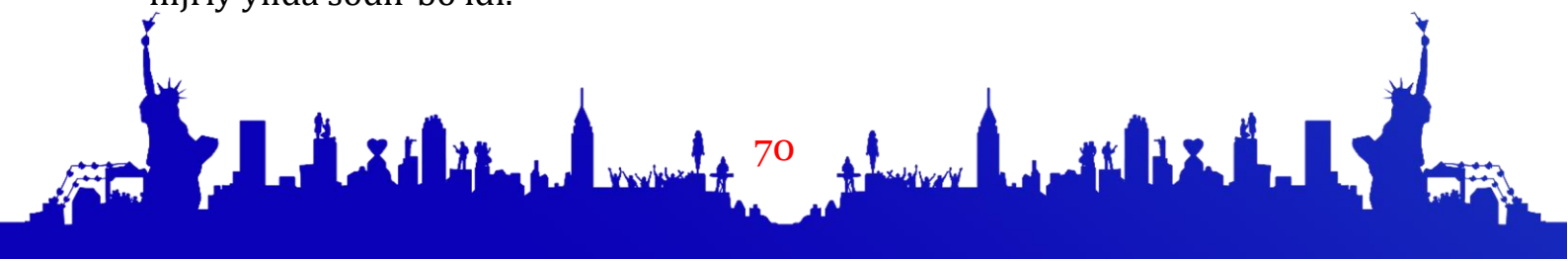
2. Umar Shayx Mirzo – Fors hokimi bo'lib, 796 hijriy yilda (1394-yil) vafot etdi.

3. Mironshoh Mirzo – Movarounnahrning bir qismiga hokim edi.

4. Shohrux Mirzo – Xuroson hokimi edi. U Amir Temurdan keyin butun Eronga va Turkistonga hukmron bo'ldi. Shohrux Mirzo 43 yil saltanatni boshqardi va 850 hijriy yilda (1447-yil) vafot etdi.

Shohrux Mirzo davrida Amir Temurning avlodlari orasida tinchlik saqlanib, u Eron va Turkiston hududlarini o'z nazorati ostida ushlab turdi. Shohrux Mirzo vafotidan keyin avlodlar o'rtasida yana nizolar avj oldi.

Shohrux Mirzo Samarqand taxtiga o'tirib, Sulton Xalilni asirlikdan ozod qilib, o'z o'g'li Ulug'bek Mirzoni Samarqand hokimi qilib tayinladi. Bu voqea 812 hijriy yilda sodir bo'ldi.

Shohrux Mirzo Sulton Xalilni o'zi bilan olib ketib, Ray, Qum va Hamadon viloyatlarini unga topshirdi. Sulton Xalil ikki yil davomida ushbu hududlarda hukmronlik qildi. Ammo 814 hijriy yilda (1411-yil) 28 yoshida vafot etdi.

Sulton Xalil go'zal va dono shahzoda bo'lgan. Uning madhi uchun Xoja Ismat Buxoriy ko'plab she'rlar bitgan. Xojaning bu mehnatlari ayrimlar tomonidan xato tushunilib, tuhmatlar qilingan. Sulton Xalil bir g'azalida bunday degan:

Bayt:

*Bog'bon, gulzor devori tagida qazima,
Qani ko'ngilga tasalli, savsan bilan sarmim.*

Ulug'bek Mirzo, Shohrux Mirzoning o'g'li, buyuk olim va adolatli hukmdor edi. Ilm-fan va fazilatda tengi yo'q edi. Bir she'rda bunday deyiladi:

Bayt:

*Ulug'bek Mirzo, handasa ilmining peshvosi,
Bu sohada ming madrasada tengi topilmas edi.*

Ulug'bek Mirzo matematika, ayniqsa, astronomiya bo'yicha yuksak ilmiy yutuqlarga erishgan. U tomonidan tuzilgan "Zijji jadidi Ko'ragoniy" astronomiya ilmining yuksak namunasi hisoblanadi.

Shohrux Mirzoning vafotidan so'ng, Ulug'bek Mirzo o'z meros mulkini talab qilib, Xurosonga yurish qildi. Uning ukasi Alouddavla unga qarshi chiqdi. Ulug'bek Mirzo jangda g'alaba qozonib, Xurosonni o'z hokimiyatiga bo'ysundirdi va viloyatni o'z hududiga qo'shdi.

Ulug'bek Mirzo, 90 ming lashkar bilan Xurosonda edi. Ushbu voqea 852 hijriy yilda sodir bo'lgan. Shu paytda Abulxayrxon Shosh va Turkistondan qo'shin olib kelib, Samarqandni qamal qildi. Ulug'bekning o'g'li Mirzo Abdulatif, otasining unga Balx va uning atrofini berganiga qaramay, shaytonning ig'vosi bilan otasiga qarshi chiqdi. U isyon ko'tarib, katta zarar yetkazuvchi oqibatlarga sabab bo'ldi.

Ulug'bek Xurosondan qaytib kelgach, uch oy davomida Jayhun daryosi bo'yida isyonkor o'g'li bilan jang qildi. Shu vaqtda Abulxayrxonning harakati to'siq bo'lib, Ulug'bek Samarqandga qaytdi. 853 hijriy yilda Abdulatif Samarqandga qo'shin tortib, otasiga qarshi jang qildi va g'alaba qozondi. Ulug'bek Mirzo Samarqandni tark etishga majbur bo'lib, Turkiston tomon yo'l oldi va yordam so'rash maqsadida Abulxayrxon huzuriga bordi.

Abdulatif Samarqandni egallab, taxtga chiqdi. Biroq, ko'p o'tmay, Ulug'bek Mirzo Abulxayrxonning siyosatidan xavfsirab, ilohiy iroda va qismat taqozosi bilan o'g'li bilan uchrashishni qaror qildi. Samarqandga kelib, otalik huquqlariga

tayanib, o'g'li Abdulatif huzuriga beparvo holda kirdi. Abdulatif avval unga bir oz hurmat ko'rsatdi, lekin shaytonning vasvasasi va vaqtinchalik davlat shon-sharafiga oshufta bo'lib, otasini o'ldirishga buyruq berdi.

Ulug'bek Mirzo Sayoh daryosi bo'yida o'g'lining buyrug'i bilan, otasining qonini to'kib o'ldirilgan Abbos ismli kishi tomonidan shahid qilindi. Bu fojia sodir bo'lganida Ulug'bek quyidagi baytni o'qidi:

Bayt:

*Padarkush podshohlikka yaramas,
Agar yarasa ham, oltidan ortmas.*

Haqiqatan ham, Abdulatifning hokimiyati uzoq davom etmadi. Bu yerda Qur'oni Karimdagi "Yaxrujul-mayita minat-tari" oyatining mazmuni aks etdi. Ulug'bek Mirzo kabi ulug' hukmdordan bunday johil va nodon farzand dunyoga kelgan edi. Abdulatif o'z otasining qonini to'kib, Abbosning otasidan qasos olmoqchi bo'ldi, ammo bu ishi unga qimmatga tushdi.

Ulug'bek Mirzo 58 yoshida, 853 hijriy yilda, shahid bo'ldi. Shoirilar uning haqida bunday degan:

Bayt:

*Sitamkor o'yladi, zulmini bizga qildi,
Aslida zulm uni o'zi egalladi.
Ulug'bek u shoh edi, qudrat va shon-shuhratga ega,
Nabiy (Muhammad a.s.) dinini himoya qilgan edi.
Abbos uni jabr qiluvchi qilich bilan o'ldirdi,
Va bu voqeaga "Abbos o'ldirdi" degan tarixni yozib qoldirdi.*

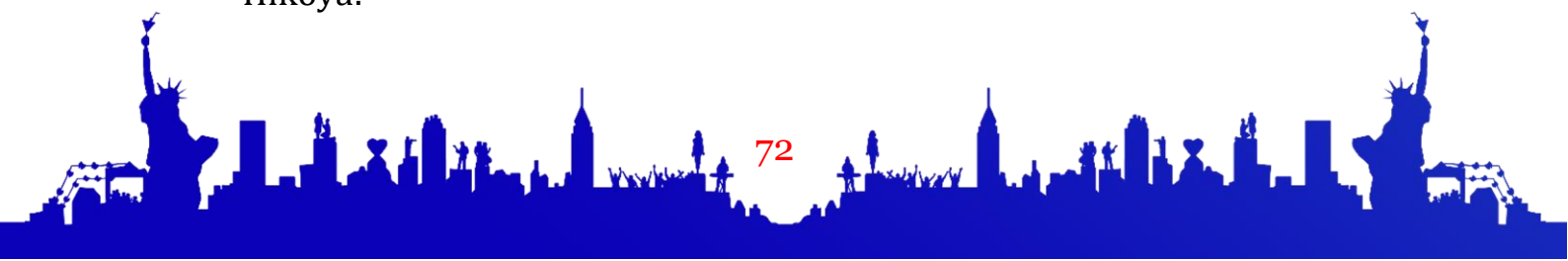
Yana bunday deyiladi:

*Ma'fur (gunohi kechirilgan) shoh Ulug'bek (alayhirmahmat),
Kimki o'zini maqsad Ka'basi tomon yetkazdi.
Haqiqatan, Ramazon oyining oxirida shahid bo'ldi,
Halk esa uning motamini o't yoqib nishonladi.
Ey, qalb, agar sendan uning vafot sanasini so'rashsa,
De, ey bexabarlar, "Ulug'bekning davri qolmadi."*

Agar "davr" so'zi ismdan olib tashlansa, Mirzo Ulug'bekning o'lim sanasi paydo bo'ladi.

Mirzo Ulug'bek haqida ko'p gapirishning hojati yo'q, uning fazilatlarini aytishga ehtiyoj sezilmaydi. Ammo uning ajib xossiyatlaridan biri sifatida quyidagi hikoyani keltirish mumkin.

Hikoya:

Shohir Nasafiga oid "Hadoyiq" kitobida aytiladi, Ulug'bek davrida bir duradgor (najjor) Kobuldan Buxoroga savdo maqsadida keladi. Uning yetti qimmatbaho durdonasi bo'lib, ular charm ichiga solingan holda, tumor kabi bo'yniga osilgan edi. Shaharga yaqinlashgach, suv to'la jilg'a (soy)ni ko'radi va yo'l changini yuvish niyatida suvga tushishga qaror qiladi. Otini jilg'a bo'yidagi daraxtga bog'laydi va kiyimlarini yechib, tumorini ham bo'ynidan olib, daraxtning shoxiga ilib qo'yadi. Suvda cho'milayotgan paytida, qandaydir qarg'a o'ylab, tumorni daraxtdan olib, osmonga uchib ketadi.

Savdogar bu holni ko'rib, qayg'udan hushidan ketadi va daryoda o'zini o'ldirishni xohlaydi. Lekin o'zini tutib, suvdan chiqib, kiyimlarini kiygach, Ulug'bekning farosat va adolati haqidagi hikoyalarni eslab, yordam so'rashga qaror qiladi. Shuning uchun Ulug'bekning huzuriga kelib, voqeani so'zlab beradi.

Ulug'bek unga taskin berib:

"Bu hodisa mening yuritimda sodir bo'lgan, shuning uchun zarar uchun tovon to'lash mening burchim," – deydi. Lekin bir yil muddat berishini so'raydi.

Savdogar esa:

"Sizning bu ishlarga aloqangiz yo'q, ammo men bu yo'qotishni o'zim to'layman," – deydi. Ulug'bek javob beradi:

"Mening mardligim yurtimga kelganlarga zarar yetkazishga yo'l qo'ymaydi. Sen bu yerda bir yil mehmon bo'lasan," – deydi.

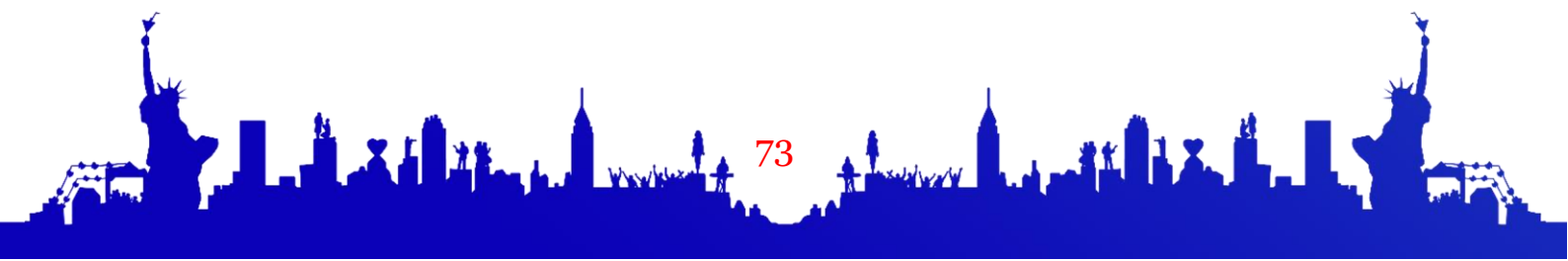
Keyin xazinadoriga uni yashirin tarzda mehmon qilishni buyuradi va xalqdan bu voqeani sir saqlashni talab qiladi.

Oradan bir yil o'tgach, Ulug'bek soliq daftari orqali barcha manbalarni tekshirib chiqadi. Qarokul hududida bir bo'yrachi (bo'yra to'quvchi)ning o'tgan yildagi daromadi 18 dirham bo'lgan bo'lsa, bu yil 2000 dirham bo'lganini ko'radi.

Bu g'ayritabiiy holatdan shubhalanib, bo'yrachini huzuriga chaqiradi va unga murojaat qilib:

"Ey odam, senga bir savol bor. Agar haqiqatni aytsang, senga shunday ne'mat va davlatni qoldiraman. Ammo yolg'on gapirsang, jazoga tortilasan."

Bo'yrachi haqiqatni yashirishdan boshqa yo'l yo'qligini ko'rib, shunday deydi: "Ey oliyjanob shoh! Men kambag'al bo'yrachi edim. Kunlardan bir kun dalada daraxtda bir qush bir narsani tishlab ushlab turganini ko'rdim. Meni ko'rib, qush qochib ketdi. Daraxtga qarasam, tumor bor edi. Uni ochsam, ichida yettita qimmatbaho tosh bor edi. Birini sotib, mol-davlat orttirdim. Qolgan oltitasi hanuz xavfsiz joyda.

Ulug'bek bu haqiqatdan mamnun bo'lib, qolgan toshlarni keltirishni buyuradi va savdogarga topshiradi. Shu tariqa, o'zining adolatli shoh ekanligini yana bir bor isbotlaydi.

«Podshoh o'sha sarrofnini ham huzuriga chaqirtirdi va voqeani unga bayon qilib, birinchi donani ham keltirishni buyurdi. Podshoh har bir durrani ko'rib, har biri yuz ming dirhamlik ekanini bildi. U sarrofga: "Bu mollar bu odamga tegishli ekanligi ma'lum bo'ldi," – dedi va savdogarni chaqirib, uning durdonalarini charmdan yasalgan qop ichida unga topshirdi. Shuningdek, unga qimmatbaho liboslar sovg'a qilib, jo'natdi. Savdogar bu mehribonlik va adolatdan ta'sirlanib, yig'lab, duo qilib chiqib ketdi.

Bunday ajib voqealar Ulug'bek haqida ko'p rivoyat qilingan. Ulug'bek Mirzo haqidagi rivoyatlar va afsonalar uning olijanob va adolatparvar shoh ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Ulug'bek Mirzodan qolgan asarlardan biri uning o'z davrida qurgan mashhur madrasalaridir. Ular orasida Samarqanddagi 828 madrasa alohida o'rin tutadi. Bu madrasalar ajoyib koshinkorlik va minoralari bilan mashhur bo'lib, dunyoda tengi yo'q sanaladi. Ammo hozirgi zamonda ularning ba'zilari vakf mablag'lari yo'qligi sababli xarob bo'lgan.

Buxorodagi madrasalarning biri esa hali ham obod va talabalar uchun yashash joyi bo'lib xizmat qiladi. Yana shunday madrasalar Hirot, Mashhad va boshqa joylarda ham mavjud. Ulug'bek xonimlar uchun madrasalar va rabotlar, shuningdek, ko'priklar qurdirgani bilan ham mashhur edi.

She'r:

*Garchi u bu dunyoni tark etdi,
Asari qoldi – go'yo o'zi tirikdir.*

Mirzo Abdulatif Ulug'bekning o'g'li edi. U otasini o'ldirib, taxtga o'tirdi. Ammo ajalning qilichi qasos olib, marhum otasining qonini undan so'radi. Abdulatifning hukmronligi hali etti oy ham davom etmay, mamlakat unda norozi bo'lib, unga qarshi bosh ko'tardi. Abdulatifning zulmi, qon to'kishlari va odamlarga qilgan tajovuzlari sabab bo'lib, uni qo'lga olib zanjirband qilishdi.

U "Yorchin" ismli bir odam tomonidan otasining qonini o'ch olish maqsadida qatl qilindi. Uning boshini kesib, Ulug'bek Mirzo madrasasi darvozasiga osib qo'yishdi.

Ulug'bekning yana bir o'g'li bo'lgan – Abdulaziz. Abdulatifdan esa besh o'g'il qolgan: Abdurazzoq, Mirzo Ahmad, Mahmud Mirzo, Jugi Mirzo, va kichikligida vafot etgan Muhammadboqi Mirzo.

She'r:

*Bobohusayn uni juma kuni qilich bilan o'ldirdi,
Tarixi shunday deyilgan: "Bobohusayn uni o'ldirdi."*

Sulton Abu Said Mirzo Ulug'bek bilan birga bo'lgan. Ulug'bekning vafotidan so'ng, Mirzo Abdulloh ibn Mirzo Ibrohim ibn Mirzo Shohruh ibn Amir Temurning amirlari uni Samarqand taxtiga o'tqazishdi. Ammo Abu Said Mirzo hali bu lavozimga kelishdan oldin boshqa voqealar yuz berdi.

Abdulatif o'ldirilgach, Mirzo Abdullohga yordam ko'rsatilib, mulkni tortib olish maqsadida Samarqandga yuborildi. Ammo Sulton Abu Said Mirzo kelib, Mirzo Abdullohn mag'lub qildi va uni o'ldirdi. Shu tariqa, 855-hijriy yilda, 25 yoshida Samarqand taxtiga o'tirdi.

Sulton Abu Said sakkiz yil davomida Samarqand, Buxoro va Movarounnahr o'lkalarini boshqardi. U shohzoda Uvaysni, Mirzo Boyqaro Bahodurning avlodidan bo'lgan Sulton Husaynning amakivachchasini, qo'lga olib o'ldirdi va yana Samarqandga qaytib, osoyishta hayot kechira boshladi.

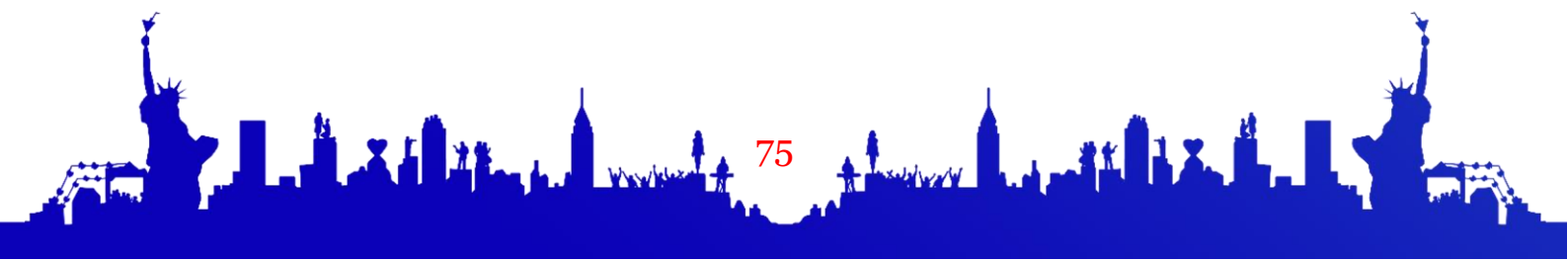
Sulton Abu Said Movarounnahrda osoyishtalik bilan hukmronlik qila boshlagach, Xuroson mulkiga ko'z tikdi. 861-hijriy yilda u bu viloyatni Hirotgacha bo'lgan hududlar bilan birgalikda zabt etdi. Ammo Mirzo Shohruhning bevasi va xayru ehsonlari bilan mashhur Goharshodbegim fitna qo'zg'ashi ehtimolidan qo'rqib, uni o'ldirdi.

Sulton Abu Said 18 yil davomida Turkiston, Movarounnahr, Balx, Badaxshon, G'azna, Qobul, Qandahor, Hindistonning bir qismi, Iroq va Xurosonni o'z hokimiyati ostida birlashtirdi. U bu hududlarga to'liq nazorat o'rnatdi.

872-hijriy yilda Jihonshoh ibn Qaroyusuf turkmon, Shohruh Mirzo tomonidan Ozarbayjonda hokim etib tayinlangan bo'lib, u erda hokimiyatni qo'lga kiritgan edi. Ammo u Uzun Hasan bilan jangda mag'lub bo'lib, Qarobog'da o'ldirildi.

Sulton Abu Said Xurosondan Ozarbayjonni zabt etish maqsadida lashkar tortdi. Uzun Hasan, Jihonshohning o'limidan so'ng, Ozarbayjonni egallagan edi. U Qarobog'ga keldi va garchi sulh tuzish istagini bildirgan bo'lsa-da, Sulton Abu Said uning bu taklifini mag'rurlik bilan rad etdi.

Shunda Uzun Hasan noiloj bo'lib, Shervonshoh Farruxyorni qo'rqitdi va Xuroson lashkarining oziq-ovqat yo'llarini to'sib qo'ydi. Yo'llar to'sildi, oziq-ovqat lashkarga yetib bormadi. Oziq-ovqat yetishmovchiligi shu darajaga yetdiki, hatto Sultonning maxsus otlariga ham 14 kecha davomida jo'v yetkazib berilmadi.

Natijada, lashkar tarqab ketdi. Uzun Hasan o'z lashkari bilan hujum qilib, kuchli jang olib bordi va Sulton Abu Saidni mag'lub etib, uni asir oldi va qatl qildi.

Allohning qudrati va muqarrar taqdiri sababli Sulton Abu Saidning mag'rur boshidan taxtning qudrati va zafar kulohini olib tashladi. Ushbu voqea 872-hijriy yilning 22-rajabida sodir bo'lgan. Ushbu voqeaning tarixi haqida quyidagicha yozilgan:

*Qismat lashkari Sulton Abu Saidni mag'lubiyatga uchratdi,
Bunda hech kim aybdor emas, bu yulduzlar va oyning asirligidadir.*

Shervonda, paxta kabi suv chekkasi bo'ylab,

Yol va maskan topib bo'lmaydigan manzilda qoldi.

Rajab oyi kechib, ichida bir kun ham qolmadi,

Qadar shuni yozdiki, uning qo'li endi mulkka yetmas.

Ajoyib bir latifa: Uning lashkarini

Uzun Hasan yengdi, bu "Shervon tarixi" deb ataladi.

Sulton Abu Said Mirzoning shahid bo'lishi haqida shunday hikoya qilinadi:

Uzun Hasan uni Boysunqur Mirzoning o'g'li Yodgor Mirzoga topshirdi.

Yodgor Mirzo Goharshodbeginning qoni uchun qasos sifatida uni qatl qildi.

Mavloni Jaloliddin Muhammad Davoniy, zamonasining buyuk olimlaridan biri,

bu voqea haqida quyidagicha tarixiy she'r yozgan:

«Sulton Abu Said, farovi xusraviylik,

Falakning qarisi ham, sen kabi yoshni ko'rmadi.

Albatta, qanday qilib o'ldirilmasin, axir u ham o'ldirgan edi.

Yilning tarixi – "Sulton Abu Saidning qotilligi yili" – shunday yoziladi.»

Sulton Abu Saidning umr muddati 40 yil edi, saltanat esa 18 yil, 1 oy va 1 kun davom etdi.

Uning vafotidan so'ng saltanat aka-ukalari o'rtasida bo'linib ketdi:

- Samarqand va Buxoro – Abu Said Mirzoning o'g'li Mirzo Ahmadga,

- Andijon, Qo'qon va O'zgan – Abu Said Mirzoning o'g'li Mirzo Umarshayxga,

- Xuroson va Hirot – Sulton Husayn Mirzoga.

Mirzo Umarshayx Andijonda hukmron bo'lib, olti yil saltanat qildi.

Ammo taqdir uni 39 yoshida olib ketdi.

Bu davrda Yunusxon O'zbek Doshqand va Qashqarda hukmronlik qilayotgan edi.

Ko'p marta ular o'rtasida janglar bo'lib o'tgan.

Mirzo Umarshayxning uch o'g'li bor edi:

1. Muhammad Bobur Mirzo,
2. Jahongir Mirzo,
3. Yodgor Nosir Mirzo.

873-hijriy yilda Mirzo Ahmad Samarqand va Buxoroning hokimi bo'ldi.

27 yil hukm surib, 899-hijriy yilda Andijonda Umarshayx Mirzoning o'rniga o'tirgan Bobur Mirzoga qarshi jang qildi¹.

Boburning onasi Yunusxonning qizi edi, u Mo'g'uliston podshohi edi.

Bobur podshohlik va dunyo ishlari uchun kurashib, buyuk saltanatni qo'lga kiritish uchun misli ko'rilmagan mehnatlarni boshdan kechirdi.

U Movarounnahr va Chingiziylar bilan o'n bir yil davomida janglar olib bordi. U uch marta Samarqandni ammasi Mirzo Ahmadning qo'lidan tortib olib, oxir-oqibat uni egalladi. Ammo hali taxtni mustahkamlamasdan, O'zbeklar podshohlari Movarounnahrni zabt etish uchun yurish boshladilar. Bu qarshiliklar Boburning imkoniyatidan oshib ketdi, va taqdir uni Hindiston saltanatiga yetakladi. Bu ko'plab urushlardan keyin Hindistonning ulug' saltanati uning qismati bo'ldi.

Mirza Salimbekning "*Tavorixi muttaqadimin va muttaaxirin*" asaridan ham Amir Temur va temuriylar haqida ma'lumotlar keltirgan. Biroq, bu ma'lumotlar "Tarixi Salimiy" asaridagi ma'lumotlarga juda o'xshash. "*Tavorixi muttaqadimin va muttaaxirin*" asarida Amir Temurning tug'ilishi, siyosiy faoliyati, janglari, yutuqlari va vafoti tafsilotlari yoritilgan. Shuningdek, uning avlodlari – Mirzo Shohruh, Mirzo Ulug'bek, Mirzo Halil, Abu Said Mirzo, Sulton Ahmad Mirzo va Sulton Husayn Boyqaro kabi hukmdorlarning faoliyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Mirza Salimbek o'z asarida tarixiy shaxslar, jumladan, Amir Temurga aloqador bo'lgan mashhur olimlar, shoirlar va davlat arboblari haqidagi tafsilotlarni keltirib, ularning ilmiy va siyosiy faoliyatiga urg'u beradi. Xususan, Alisher Navoiy va uning ijodi haqida ham qisqacha ma'lumotlar keltirilgan.

Mirza Salimbek bu ma'lumotlarni qanchalik aniq va ilmiy yondashuv bilan taqdim etgani muhim masala hisoblanadi. Uning tarixiy bayonotlarida *abjad* hisobi bo'yicha Amir Temur va boshqa shaxslarning tug'ilgan va vafot etgan yillari aniqlanadi. Biroq, ayrim holatlarda tarixiy xatolar ham uchraydi, masalan, Amir Temurning tug'ilgan yilini noto'g'ri ko'rsatish kabi².

¹ Шодмон Воҳидов, Фарзия Ансорова. Мирзо Салимбек ва асари ӯ “Таърихи Салимӣ” / (муқаддима, таҳияи матн, нусхабадал ва эзоҳоти. –Душанбе, 2024.С.47.

² Кашкули Салимий (тавориҳи муттақадимин ва муттаахирин), Нарзулло Йўлдошев таржимаси, “Бухоро” нашриёти, 2003 йил. Б.264.

XULOSA (CONCLUSION)

Mirza Salimbekning tarixiy asarlarida Amir Temur haqida keltirilgan ma'lumotlar Temuriylar sulolasining siyosiy va harbiy faoliyatini tasvirlashda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Uning "Tarixi Salimiy" va "Tavorixi muttaqadimin va muttaaxirin" kabi asarlari orqali biz Amir Temurning hokimiyatga kelishi, harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va merosi haqida muhim tarixiy dalillarga ega bo'lamiz.

Mirza Salimbekning asarlarida Amir Temurning kelib chiqishi, uning otasi Amir Tarag'ay bilan bo'lgan munosabatlari, Shayx Shamsiddin Kulol ta'siri va yoshligidagi tarbiyasi haqida mufassal ma'lumotlar berilgan. Bu jihatlar Temurning shakllanishi va buyuk sarkarda bo'lishida ta'sir ko'rsatgan asosiy omillar sifatida talqin etiladi.

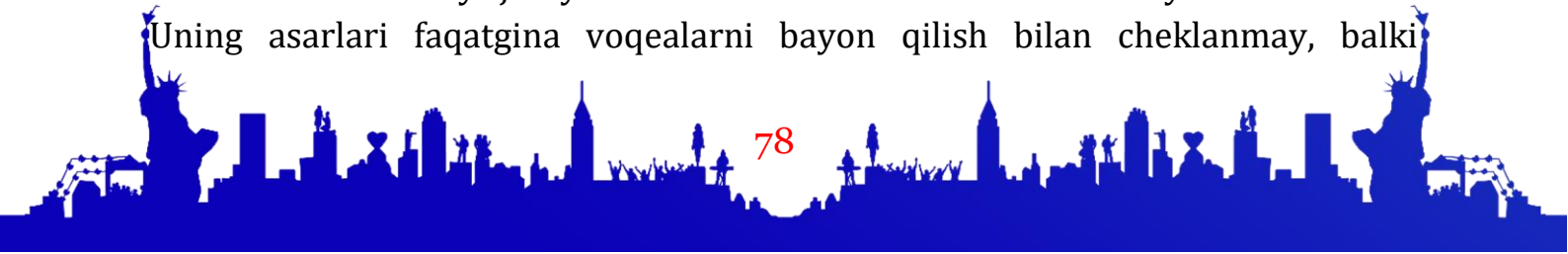
Shuningdek, Mirza Salimbek Amir Temurning siyosiy faoliyatini batafsil yoritib, uning Movarounnahr va unga qo'shni hududlarda tartib o'rnatish yo'lidagi harakatlarini tasvirleydi. Hususan, Amir Husayn bilan bo'lgan ziddiyat, Husaynning mag'lub etilishi va Amir Temurning 1370-yilda hokimiyatni qo'lga olishi jarayonlari aniq yoritiladi. Mirza Salimbek bu voqealarni nafaqat tarixiy faktlar asosida, balki ularning ijtimoiy-siyosiy oqibatlarini ham tahlil qilib beradi.

Temurning harbiy yurishlari, xususan, Hindiston, Fors, Rum va Dashti Qipchoqqa uyushtirgan bosqinchilik harakatlari Mirza Salimbek tomonidan keng yoritilgan. U Amir Temurning harbiy strategiyasiga alohida e'tibor qaratib, uning jang san'ati, dushmanlarini mag'lub etish uslubi va diplomatik qobiliyatini ta'riflaydi. Ayniqsa, Yildirim Boyazid bilan bo'lgan jang va Usmonli imperiyasiga yetkazilgan zarba tarixiy jarayonlarga katta ta'sir ko'rsatgani ta'kidlanadi.

Bundan tashqari, Mirza Salimbek Amir Temurning madaniy va ilmiy rivojlanishga qo'shgan hissasini ham yoritib, uning Samarqandni dunyoning eng rivojlangan madaniy markazlaridan biriga aylantirgani haqida fikr yuritadi. Uning asarlarida Oqsaroy qurilishi, ilm-fan homiyligi, madrasalar va me'moriy obidalar bunyod etilishi keng yoritilgan.

Mirza Salimbek Amir Temurning o'limi va uning merosiga ham alohida e'tibor qaratib, uning avlodlari – Shohrux Mirzo, Mironshoh Mirzo va Ulug'bekning hukmronligi haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. Ayniqsa, Temuriylar davrida ilm-fan va san'at rivojiga katta e'tibor berilgani qayd etiladi.

Xulosa qilib aytganda, Mirza Salimbekning Amir Temur haqidagi ma'lumotlari tarixiy jarayonlarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning asarlari faqatgina voqealarni bayon qilish bilan cheklanmay, balki

ularning sabab va oqibatlarini ham tahlil qilib, Amir Temurning davlat boshqaruvi va harbiy yurishlari haqida chuqur ilmiy xulosalar beradi. Bu esa uning tarixshunos sifatidagi yondashuvi naqadar muhim ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. Бухорий А.Р. Рахимов К. Мирзо Салимбек колдирган мерос // Мозийдан садо. 2006. № 1.
2. Мирза Салимбек. Тарих-и Салими (Источник по истории Бухарского эмирата) / Перевод с персидского Н.К.Норкулов. — Тошкент. 2009.С.424.
3. Шодмон Воҳидов, Фарзия Ансорова. Мирзо Салимбек ва асари ӯ “Таърихи Салимӣ” / (муқаддима, таҳияи матн, нусхабадал ва эзоҳоти. – Душанбе, 2024.С.329.
4. Qurbonov Murodjon. Mirza Salimbek – Buxoro amirligining soʻnggi tarixchisi. Research on social and humanitarian sciences. Volume: 01/Jan-2023. Impact factor: 7.2 (2022) ISSN-L: 3595-3566. B.42-53.
5. Qurbonov Murodjon. “Tarixi Salimiy” asari - Buxoro amirligining Chor Rossiyasi tomonidan vassalga aylantirilishiga oid muhim manba. International Journal of Intellectual and Cultural Heritage Volume: 3 Issue: 03 | 2023 ISSN: P – 2181-2306, E – 2181-2314 <http://ihm.iscience.uz/index.php/ijich>. 18th May 2023 B.56-62.
6. Qurbonov Murodjon. “Tarix Salimiy” asarida Amir Muzaffar farzandlari tarjimai holi. 2023 yilning 10 - iyunda oʻtkazilgan "Buxoro tarixi masalalari" - mavzusidagi konferensiya materiallari toʻplami. - BUXORO - 2023. B.220-225.

